

A TISZATÁJ DIÁKMELLÉKLETE

2008. JANUÁR

125. SZÁM

BARANYAI NORBERT

Család, falu, nemzet

AZ EMLÉKEZÉS SZÍNTEREI AZ ÉLETEM REGÉNYÉBEN

„Ahogy életemen végighaladok, nem az események a fontosak nekem, nem a fordulatok és nem a mese. Szakadatlanul a miértet keresem”¹ – írja önéletrajásának céljáról és egyben módszeréről az *Életem regénye* elbeszélője. A történetmondó eszerint arra keresi a választ, hogy minek köszönhető személyiségének kialakulása, ami esetében egyfajta írói önértelmezést is jelent. A választ gyermekkorának felidézésével igyekszik megtalálni, amihez a hozzáférést az emlékképek közvetítőrendszere látszik biztosítani. A gyermekkor elbeszélése – vagy sokkal inkább a gyermekkorra való emlékezés elbeszélése – azonban nem szűkül le az önéletrajzi én történetére, hanem a személyiség formálódásában komoly szerepet játszó társadalmi közegek szövegbeli megidézését is magában foglalja. A család története, a korabeli falusi életrend és a nemzet helyzetének egy önéletrajzi regényhez képest igencsak részletező „bemutatása” azt erősíthetné az olvasóban, hogy ezzel a szerző az önmegértést olyan valós keretek közé igyekezett helyezni, amelyek élettörténetének egy szélesebb perspektívájú elemzését biztosíthatják. Az önéletrajz (és egyben az emlékezés) színtereinek – a családnak, a falunak és a nemzetnek – valóságra vonatkoztatott olvasását azonban csak részben támogatja a regény, mivel a szöveg világában

MÓRICZ ZSIGMOND
(1879–1942)

A gyermekkori három helyszín részletes, realista törekvésű bemutatása helyett az elbeszélő olyan mitikusan értelmezett élettérként tekint a falura, mint amely a benne lévő közösség létét minden téren ellenőrzi és szabályozza. A [...] „falu törvénye” metafora olyan létállapotot jelöl a szöveg világában, amely egy meghatározhatatlan eredetű, ősidőktől fogva érvényes rend biztonságát szavatolja az egyén számára...

¹ MÓRICZ Zsigmond, *Életem regénye*, Bp., 1939, 83. (A továbbiakban: *Életem...*)

olyan retorikai alakzatok hozzák létre őket, melyek a nyelv figuralitásából következően ellenállni látszanak a pragmatikus jelentésképzési szándéknak. A továbbiakban e „szociális közegek” jelentéseinek számbavételével arra keresek választ, hogy azok miképpen járulnak hozzá a(z önéletrajzi) személyiség önértelmezéséhez vagy inkább – elbeszélése révén történő – önteremtéséhez.

Család

A család történetének elbeszélésére az *Életem regényében* látszólag sokkal nagyobb hangsúly helyeződik az önéletrajzi én saját életének bemutatásához képest. Az első fejezetekben például szinte kizárólag csak az ősök igencsak szerteágazó történetéről olvashatunk, de igazán jelentős fordulat e téren még akkor sem következik be, amikor az elbeszélő olyan eseményekről számol be, melyeknek már maga is részese volt. Történetmondása ugyanis a személyes élmények feltárása helyett folyton a szűkebb és – a regényben előrehaladva egyre ritkábban – a tágabb család leírására koncentrál. Ennek köszönhetően úgy tűnhet, hogy Móricz önéletírása inkább a családjáról szóló regénynek tekinthető, mintsem autobiográfiának. Ez alapján pedig a szöveg úgy (is) olvasható, mint amelyben az önéletrajzi elbeszélő arra tesz kísérletet, hogy családregegyeni keretbe ágyazza önértését és önelbeszélését.

A család – és különösen a szülők – története az önéletrajzi elbeszélő számára saját személyiségének megértését teszi lehetővé: „szüleim élete az én életrajzom szerves részét képezi. Ők már éltek, cselekedtek értem, születésem előtt s ha ismerni akarom saját magamat, ismernem kell azokat az összetevőket, amelyek ezt a lényt s életet előidézték.”² Vagyis látszólag ugyan az önéletrajz főhőse háttérbe vonul, valójában azonban e rejtőzködőnek tűnő én mindent saját létmegértésének rendel alá. A családtörténet így szerves részévé, a megértés közegévé válik az önéletrajzi beszámolóknak, s mivel szerepe nem öncélú, arra kell választ keresni a továbbiakban, hogy miképpen próbál az emlékező én ennek révén eljutni egykori önmagához és ezáltal személyisége értelmezéséhez.

Az elbeszélő egy olyan családi tradíció részesének tekinti magát, mely társadalmi presztízsét tekintve hanyatlási folyamatot ír le (a nemesi eredetű ősök örökségének elvesztése, az egymást követő generációk egyre súlyosabb egzisztenciális problémái utalnak rá elsősorban). Mindemellett a „szabálytalan házasságok” hagyománya is szorosan kapcsolódik a család történetéhez: Dobos István tanulmánya hívja fel a figyelmet arra, hogy az elbeszélő nemcsak szüleinek, hanem az őket megelőző generációknak a családalapítását is úgy mutatja be, mint amelyben különböző szociális szférából érkezett felek léptek frigyre egymással.³

² *Életem...*, 23.

³ „Ismétlődő elem, hogy a papivadékok paraszti származásúakkal házasodnak, tehát nem kivétel Móricz Bálint beházasodása az özvegy papné családjába” (DOBOS István, *Példázat és emlékezés*:

A „két pólus” metaforájával jelölt házasság részletes és a történetmondásban ciklikusan vissza-visszatérő analízise azonban szinte kizárólag a szülők, Móricz Bálint és Pallagi Erzsébet házasesetének leírására korlátozódik. Az eltérő egzisztenciális helyzetű, mentalitású és műveltségű apa és anya házassága szimbolikus értelmezést nyer az elbeszélő felidéző tevékenysége révén: az állandóan visszaköszönő jelképek, metaforák önmagukon túlmutató jelentésük révén nem feltétlenül mimetikusán *ábrázolják*, hanem inkább a nyelv világokat létesítő teljesítményének segítségével *létrehozzák* azt a viszonyrendszert, mely a szülők együttélését meghatározta.

Különösen akkor válik ez nyilvánvalóvá, ha figyelembe vesszük, mivel indokolja az elbeszélő azt, hogy a szülők élettörténete a sajátjánál is fontosabbá lett önéletírásában. „Én egyetlen dologgal sem foglalkoztam annyit, mint a szüleim házasságával. A magam házassága végtelen nagyságú meglepetéseket hozott, amelyeket nem győztem regényeimben megírni *s hogy a saját esetemet megértsem, önkéntelenül, sokszor bosszúból, máskor igazolásul vagy vigasztalásul, a szüleim házasesetét tanulmányoztam*”⁴ (kiem. tőlem – B. N.). A visszaemlékező elbeszélő tehát saját házasságának élménye felől tekintve keresi a jelen megértéséhez a múltban fellelhető válaszokat. Felvetődhet azonban a kérdés, hogy a szülők „két pólus” metaforájával leírt házassága nem az elbeszélő saját élettörténetének ismeretében átértelmezett (az emlékezet és a nyelv által teremtődő) konstrukció eredménye-e. Saját házasságának kudarca ugyanis ily módon a már említett generációk között megnyilvánuló hanyatlási rendbe illeszkedve az elbeszélő számára is értelmezhetővé válna. Míg a szülei között feszülő, szinte kibékíthetetlennek tűnő ellentétek ugyanis tökéletes harmóniává olvadtak össze a szűk család egységében, addig saját házasesete – amelyben szintén két nagyon eltérő ember lépett frigyre – a hasonló alaphelyzet ellenére nem bizonyult működőképesnek. Ennek okait vizsgálva is olyan magyarázatot ad az elbeszélő, amely a látszólag egyértelmű és nagyon is konkrétan tűnő jelentése ellenére többféleképpen is érthető: „...a szüleim házassága egészen más volt. *Hogy lehet azt elképzelni, hogy édesapámat a felesége ne a rabszolgaibb serénységgel szolgálja ki, minden kívánságát isteni parancsnak véve...* Szegény apám, mikor látta a házasságomat, el is volt nagyon keseredve. (...) Az egész különös viszony abból a társadalmi és gazdasági helyzetből következik, amely a nőkre egyre nagyobb súllyal nehezedik: *abból, hogy a feleség elvesztette a régi házassági állapotban értelmzett s fennállott egyenjogúságát s valóságos eltartottá lett.* (...) Ma igazán mélyen el kell gondolkozni azon, mi is volt az a régi házassági állapot. Nem is mondom, hogy érzés, mert hiszen nem merném azt állítani, hogy tisztán az érzés tartotta össze a házastársakat. Nem, *egy sziklaszilárd állapotba kerültek.* (...) *A régi házasság,*

A családtörténet újraírása = D. I., *Az én színrevitele: Önéletírás a XX. századi magyar irodalomban*, Bp., 2005, 188.).

⁴ *Életem...*, 23.

amelyet én oly boldogan éltem mint tartalom, valóban boldogsági keret volt: az én házasságom már nem is hasonlított ehhez. Én az apám s anyám alapérzését és lendületét akartam belevinni a házasságba s legnagyobb megdöbbenésemre egyáltalán nem kaptam harmonikus viszonzást”⁵ (kiemelések tőlem – B. N.). A válogatott részletekből is látható, hogy az elbeszélő igencsak ellentmondásos magyarázatot ad szülei és saját házasesetének különbségeire. A szülők kapcsolatát vizsgálva paradox módon egyrészt édesanyja teljes alávetettségeről beszél, másrészt a régi házasságokat az egyenjogúság megvalósulásaként értelmezi. Talán ennél is sokatmondóbb, ahogyan a régi (szülők világa) és a modern (saját nemzedéke) házasság eltérését megvilágítja: a korábbi generációk életközössége egy harmonikus, boldog világ képében jelenik meg, mely egyrészt változatlanyságot, másrészt pedig biztonságot sugall (*sziklaszilárd állapot*). Ez azonban a megírás jelenében (sőt annak közelmúltjában) már elérhetetlen, s ezáltal csak a felidéző értelmezés által hozzáférhető (azaz nyelvileg artikulált) tapasztalat.

Az elbeszélő ezzel egyidejűleg igyekszik a mondottakat konkrét társadalmi-gazdasági összefüggésrendszerbe is helyezni, az ábrázolt világok jelentéseinek pedig ezáltal többféle (referenciális és a szöveg világának nyelvi létesítésére koncentráció) értelmezését is fenntartani. A kor szociális viszonyaira visszavezetett jelentésadás hatékonyságát azonban cáfolja némileg a két nemzedék között meg tapasztalható hanyatlástörténet mitikus értelmezhetősége is. Az *Életem regényé*-nek epikai megformálásában igen jelentős szerep jut ugyanis a mitizáló szöveg-szervező eljárások alkalmazásának, amely a család(ok) és a két generáció házassági viszonyainak elbeszélését is áthatja. Ez alapján a szülők házassága olyan boldog harmóniaként értelmezett kor kapcsolatrendszereként jelenik meg a szövegben, amelynek már csak a hiánya tapasztalható meg az elbeszélő jelenében. A falu – mint az a későbbiekben látható lesz, erősen mitizált – világa határozta meg a szülei kapcsolatát, azonban ennek eltűnése (amire többször is utal az elbeszélő) a korábbi generációk boldog együttélésének lehetőségétől is megfosztotta az utódokat. Az elbeszélő számára pedig csakis ebben a szinte egyetemes létszintre emelt és az elbeszélés által megkonstruált hanyatlástörténetben válik értelmezhetővé a saját boldogtalansága. Azaz az *Életem regényé*-ben elbeszélte családtörténet nem az önéletrajzi hitelesség jegyében ábrázolt események sora, hanem az emlékezés és a nyelv teljesítménye által létrejövő, a jelen felől a múltat átalakító értelmezés, amely a szöveg retorikai-poétikai alakzatai által megformált konstrukció.

Falu

Az önéletrajzi elbeszélő gyermekkori élményeinek és emlékeinek helyszíne három tiszántúli falu, amelyek meghatározó állomásokként egyben az önéletrajz nagyobb szerkezeti egységeinek határát is kijelölik. Csécsé, Istvándi és Prüggy világa-

⁵ *Életem...*, 197–201.

nak az önéletírás kereteihez mérten viszonylag terjedelmesebb bemutatása némileg a korban népszerű szociográfia műfajához közelíthetné az *Életem regényét*. Eszerint Móricz regényes önéletrajza valójában az alföldi falvak világát reprezentáló és saját korával megismertetni szándékozó dokumentumként volna olvasható. A család közegének értelmezéséhez hasonlóan azonban a falu mint az emlékezés színtere összetettebb jelentéseket rejt magában annál, minthogy csupán a tényvilág ráismerésszerű tapasztalatában részesítse az olvasót.

A gyermekkori három helyszínről részletes, realista törekvésű bemutatása helyett az elbeszélő olyan mitikusan értelmezett létezőként tekint a falura, mint amely a benne lévő közösség létét minden téren ellenőrzi és szabályozza. Az önéletrajzban folyamatosan vissza-visszatérő „falu törvénye” metafora olyan létállapotot jelöl a szöveg világában, amely egy meghatározhatatlan eredetű, ősidóktól fogva érvényes rend biztonságát szavatolja az egyén számára, aki viszont köteles cserébe mindenben engedelmessé válni az előírt normáknak.⁶ Azaz a megszemélyesített falu transzcendens rendje szinte isteni törvényként írja elő az emberek számára, hogy milyen módon és miképpen kell élniük. Az elbeszélő értelmezésében ez egyértelműen a szabadság korlátozásával jár együtt, hiszen az egyén a közösség által diktált léttörvények szerint kénytelen élni, feladva ezzel saját akaratát, miközben nem is képes igazán reflektálni saját determináltságára, hiszen természetes számára az ősi törvények által megszabott rend mindent átfogó jelenléte. Az egyén számára azonban ez a szabadságot korlátozó változatlanosság a lét értelmezhetőségét és biztonságát garantálja: „amíg a falu szerkezete áll, addig változás nem is jöhet. De viszont a változatlanosság valami megbízható alapot is ad a faj s a nemzet számára, amit mindig pontosan lehetne számítani, ha volna, aki ezt számon tudja tartani.”⁷ Az elbeszélés így módon értelmezett és megjelenített tervvilága így olyan irányba terelheti az olvasást, amely a személyiség identitásának kérdését szabadság és determináltság ellentétében kísérelheti meg értelmezni.

Az önéletrajzi emlékidézés főszereplőinek – természetesen az elbeszélő mellett – elsősorban a szülők tekinthetők, de kettejük közül is inkább az apa, Móricz Bálint alakja válik központi a történetben. Az elbeszélő olyan személyiségnek mutatja be az édesapát, akinek minden gondolata és tette a falu törvényének szakszerűségével száll szembe, megszegve ezzel azokat a normákat, amelyek a létezés egzisztenciális kereteit biztosítják a benne élő egyének számára. Az apa a falu törvénye elleni cselekedeteinek köszönhetően végleg kizárja magát a közösségből, ezzel azonban teljességgel magára marad: „Mikor ő [ti. az édesapa] megvette a malmot, örökre függetlenítette magát a jobbágykötelezettségek alól. (...) *A paraszt,*

⁶ „A falu élete döbbenetesen megszabott síneken halad. Az egyenlő telkek, az egyenlő munka, az egyenlő életmód teljesen és végzetesen s megváltozhatatlanul egyenlővé teszi az életet. *A falusi ember köteles azzá válni, amivé a falu lelke őt eredetileg elrendeli*” (*Életem ...*, 9. – kiem. tőlem: B. N.).

⁷ *Életem...*, 11.

aki ezt egyszer megtette, elvesztette a régi énjét. És elvesztette az évezredek törvényét, amely többet őt se nem segíti, se nem kötelezi, se nem sújtja.”⁸ (megjegyzés és kiemelés tőlem – B. N.) A falu személyiségformáló normarendszerének megsértését így olyan tettként értelmezi az önéletrajz elbeszélője, amely látszólag biztosítja ugyan az egyén szabadságát, ám ezzel együtt megfosztja az addigi lét bizonyosságának és biztonságának korábban megtapasztalt érzésétől. Ennek köszönhetően kezdődik meg a második résztől a kivettetés történetének elbeszélése, amely a szabadságát elnyert, ám magára maradt családnak a falu mitikus-archaikus közegéből való kiemelkedési kísérleteként és annak kudarcaként is értelmezhető. Az elbeszélő az őt és családját ért későbbi szenvedések okaként az apja lázadását és az ennek hatására bekövetkező magára hagyatottságukat jelölte meg. Az apa tettét azonban soha nem ítéli el, sőt, utólagosan visszatekintő nézőpontjából egyértelműen az együttérzés és az azonosulás gesztusa olvasható ki. Az eseményeket újraélő/újraíró elbeszélő számára a meg hasonlást az jelenti, hogy egyszerre érti meg és vállalja fel apja tettét, és éli meg tragikusan a falu törvénye által biztosított rend elvesztését.

Az eddigiek alapján a gyermekkori szenvedéstörténet egy többszörösen determinált létértelmezés volna, amely Móricz önéletírását erősen a 19. századi naturalista bölcsélet és regénypoétika hagyományához kapcsolná. A szöveg azonban nem teszi egyértelművé az ezirányú olvashatóságot, hiszen több helyen is utal arra, hogy nemcsak az apa akaratának következményeképpen vált a család élete kilátástalanná. Az elbeszélő ugyanis minden felidézett történetet a maga nézőpontjából értelmez, és mindent úgy mutat be, mint ami saját személyiségének alakulását hivatott szolgálni. Ekképpen a csécsi boldog szigetről való kivettetés az apa lázadása mellett az elbeszélő gyermekkori énjének is köszönhető. A *Kis katona vagyok én* című fejezet például arról számol be, hogy a csécsi parasztok által dédelgetett és elkényeztetett néhány éves gyermek szinte zsarnoki módon használta ki a náluk dolgozó napszámosok szeretetét. A család és a maga későbbi boldogtalanságát ennek tükrében a következőképpen magyarázza az elbeszélő: „Végeredményben úgy tűnik fel, hogy ebben a kis csécsi életben eljutottam az emberi önérzet legmagasabb fokára, az emberi gőg tökéletes eléréséig. Mintha kicsi tudóm fel tudta volna szippantani a fellegetek s kicsi szívem ki tudta volna zsákmányolni a mindenséget. Mintha az egész apokalipszis azért jött volna rám, mert már nem volt tovább fokozható ebben az életben semmi.”⁹ Míg az apja falu törvényeit megszegő cselekvéseiben nem talált erkölcsileg semmi kifogásolnivalót, addig saját énjének megítélésekor már úgy látja – persze megint csak az emlékező kései távlata felől tekintve –, hogy akkori jellemtorzulása okozza az édeni boldogság elvesztését. Ebben az értelmezésben apa és fia együttesen okolhatók a történetekért:

⁸ *Uo.*, 92.

⁹ *Életem...*, 137.

viszont míg Móricz Bálint tette heroikus próbálkozásként és az emberi létet determináló erők elleni küzdelemként jelenítődik meg, addig a későbbi generációt képviselő elbeszélő etikai vétségének „jogos” büntetéseképpen éli meg a megrázkódtatásokat. Úgy tűnik, nincs szó tehát a szülői tetteknek az utódok sorsát egyértelműen befolyásoló meghatározottságáról, hiszen az elbeszélő – azzal együtt, hogy támogatja, de – meg is kérdőjelezi a személyiség formálódásának ilyen értelmezhetőségét.

A falu szimbolikus rendjéből kilépve a családnak ez a mitikus jelentésűvé transzformált, példázatszerű története a regény utolsó két részében arra a kérdésre adható válaszként olvasható, hogy tud-e (és ha igen, akkor mi módon) rendelkezni saját elnyert szabadságával az egyén. Az önéletrajz három részre tagolása alapján úgy tűnik, az elbeszélő oly módon igyekszik megformálni gyermekkorának történetét, hogy azt egyfajta negatív üdvtörténeti keretbe helyezi. A szinte édeni boldogságot jelképező csécei éveket követően Istvándi közties állapotnak minősül: az elbeszélő érzi, hogy „nincs jó helyen”, s az elvesztett otthon világához képest mindent idegennek érez. Végezetül a regény harmadik helyszíne a pokoli szenvedések tereként funkcionál az elbeszélői szándékot és kijelentéseket tekintve legalábbis. Mindez arra utal, hogy az elbeszélő úgy látja/láttatja az eseményeket, hogy hiábavalónak bizonyul a falu törvénye alól való kiszabadulás, hiszen mindez csak magányt és boldogtalanságot okozott az egyén számára a későbbiekben.

Nemzet

Az *Életem regénye* a szubjektumnak az iméntiekben vázolt felfogását nemcsak az elbeszélés szűkebb tereként funkcionáló, mitikus jelentéstartalommal felruházott falu közegében tartja működőképesnek, hanem a nemzet tágabb perspektívájú horizontjába emelve is. Móricz alkotása a korabeli magyar paraszti társadalom nyomorúságos helyzetét megjelenítő szociografikus ihletettséggű műként az olvasót olyan tapasztalatban kellene, hogy részesítse, amely a nemzeti közösség életkörülményeinek hiteles megismertetéséhez járul hozzá. Az elbeszélő és a család története ilyen értelemben a korabeli magyar társadalom perifériájára szorult, falvakban élő szegényparaszti rétegek sorsát jelképezné, ami következőképp a példázatos jelentésképzés irányába mozdíthatná el a szöveg olvasását. S bár Móricz önéletrajzi regénye felkínálja ezt a megközelítési lehetőséget is, ahogyan az az eddigiekben is látható volt, az *Életem regénye* mégis összetettebb alkotás annál, mint hogy pusztán kordokumentumként ma már hozzáférhetetlen és eltűnt társadalmi tények és közegek publicisztikai igényű leírása lenne.

A gyermekkori élmények felidézése közben az elbeszélő többször is igyekszik azt bizonygatni, hogy családjának a falu ősi rendjével való szakítása a nemzet későbbi (a megírás jelen idejére vonatkozó) állapotának jelképes kiindulópontjaként is felfogható. Ebből a nézőpontból tekintve az apa és a falu által képviselt ősi rend közti konfliktus nemcsak egyéni és partikuláris eseménynek bizonyul, hanem

mintegy jelképesen a tágabb közösség későbbi felbomlását is felidézi. A család szétszórását ezért úgy igyekszik láttatni az elbeszélő, mint amely nemcsak a saját életkörülményeinek romlásához, hanem az elvesztett mitikus rend és ebből következően a nemzet fokozatos hanyatlásához is elvezet.¹⁰ Így látszólag a család sorsa a falusi életviszonyoknak és magának a nemzeti közösség felbomlásának szimbólumává emelkedne: az önéletrajz pedig példázatos reprezentációja lenne a magyarság erkölcsi és egzisztenciális értékválságának. Móricz önéletírása esetében azonban némiképpen más módon értelmeződik az egyén, család és nemzet kapcsolata. Az *Életem regényében* ugyanis nem az egyén sorsa jelképezi a nagyobb közösség történetének alakulását, hanem sokkal inkább az emlékeket újraidéző és újraértelmező elbeszélő vetíti ki saját sorsának általa konstruált képét a nemzet egészére. Azaz nem a nemzet feltételezett hanyatlástörténetéhez igazítja saját életrajzát, hanem az átélt gyermekkori szenvedéseket, családjának tragédiáját emeli magasabb szintre: az egyénnek az őt megkötözni szándékozó erők elleni küzdelmének bukását olyan fájdalmasnak tartja, hogy azt magának a nemzetnek a romlásával érzi egyenértékűnek. A nemzet története pedig ennek megfelelően az elbeszélő saját élettörténetének részévé válik.

E belátás tükrében válhat jelentéssé többek között az *Életem regényének* a *Honfibu* című fejezete, amely – egyes értelmezések szerint meglehetősen szervesen illeszkedve az önéletrajzi történetbe¹¹ – legközelebb áll a politikai publicisztika műfajához. Az elbeszélő gyermekkorának minél körültekintőbb megismerési vágyára hivatkozva számol be arról, hogy az önéletírás születése közben vetődött fel benne a gondolat, miszerint a korabeli *Pesti Napló* számai alapján a magyar nemzet politikai történéseit rekonstruálva helyezze saját élettörténetének megértését tágabb keretbe. A múlt feltárását végezve jut arra a következtetésre, hogy Tisza Kálmán miniszterelnökségének ideje a magyarság morális és egzisztenciális mélypontjának tekinthető, ami nemcsak családja, de az egész nemzet életére destruktív hatást gyakorolt: „Nekünk mindenesetre ez a kor volt Magyarország történetében a legrosszabb korszak. De úgy értem, hogy nemcsak nekünk, egyénileg, a Móricz Bálint-családnak, hanem abban a nagy rétegben, ahol milliók

¹⁰ A Cséséshez kötődő családi tragédia apokaliptikussá tágított leírása után például az elbeszélő kijelenti: „Nyugodtan vállalom, hogy abban a pillanatban megtörtént a magyar falu felbomlása egy új s másnemű elemmé. Apám és anyám egyesülése ekkor vált azzá, amivé szánta a sors: új társadalmi fajta jött létre bennük.” (*Életem...*, 137–138.). Hasonló megállapításra jut a család – bibliai motívumokkal értelmezett – szétszóródásának elbeszélését követően is: „az apostolok oszlása megindítja a község oszlását. Csak a község lassan bomlik fel. Nézzétek meg száz év múlva a helyét. Sőt kétezer év múlva.” (*Uo.*, 151.)

¹¹ Szávai János a következőket állapítja meg a fejezetről: „Ha Móricz célja, mint például a Németh Lászlóé, a személyiség fejlődésének rajza, akkor a Tisza Kálmán szerepét elemző rész mondható fölöslegesnek, ha viszont a magyar falu képét akarja megrajzolni, az előzményekkel s a jövőbeni lehetőségekkel, akkor a házassága körüli bonyodalmak elbeszélése nem oda illő.” (SZÁVAI János, *Magyar emlékiratok*, Bp., 1988, 178.)

osztottak hasonló sorsban, mindenkinek. (...) De a kornak épp az volt a jellemvonása, hogy szélsőségekben hányódott az egész tömeg. Elszakadva a nemzeti céloktól és eszméktől, minden magasabb morális, etikai s ideális vágy nélkül, valósággal röfögött az ember.”¹² Ezeket a megállapításokat értelmezhetnénk akár a szerző dualizmus kori magyar politikáról vallott lesújtó állásfoglalásának kissé agitatív-didaktikus kinyilvánításaként is, azonban a fejezet folytatása arról győz meg, hogy a deklaratív véleménynyilvánítás helyett érdemesebb a múlt megértésére történő reflexióként olvasnunk a szövegrészletet. Az elbeszélő ugyanis kénytelen felülbírálni az imént tételezett megállapításait, miután hozzájut egy olyan kötethez, mely Ferenc József leveleinek válogatott gyűjteményét tartalmazza: ebből derül ki számára, hogy az egész Monarchia problémátlan működéséhez volt szükség a magyarországi rendszer stabilizálására és a társadalmi mozdulatlanág fenntartására. Ez pedig egészen más megvilágításba helyezi Tisza Kálmán politikai rendszerének megítélését: „Egyszerre lezuhant előttem a Tisza Kálmán felelősségének kérdése. A Végzetnél súlyosabb és keményebb parancs alatt állottak ezek a miniszterelnökök s rajtuk keresztül a népek. Micsoda jól kellett nekem Istvándiban viselnem magamat hatéves koromban a kis gépészlakásban s velem ennek az egész országnak keresztül-kasul, az utolsó emberig. *Itt megmocnásra semmi lehetőség nem volt.*”¹³ (kiem. az eredetiben)

A fejezet egésze így azt viszi színre, hogy miképpen viszonyul az emlékező elbeszélő a felidézett múlthoz, ami magának az önéletrajzi elbeszélésnek, sőt olvasásának önreflexív metaforájaként is érthető akár. A múlt csakis szövegeket értelmező tevékenység eredményeként férhető hozzá az elbeszélő számára, hiszen kizárólag ez biztosíthatja egy másik kor megismerésének tapasztalatát. A kialakított értelmezési konstrukció felülbírálása azonban a jelentések rögzíthetetlenségére figyelmeztet, arra, hogy a múlt – mivel csak közvetítőrendszerek által férhető hozzá – mindig a jelen horizont nézőpontja felől létrehozott (nyelvi) konstrukció. Ez pedig arra utal, hogy a különböző forrásokat, tárgyi és verbális emlékeket felhasználó önéletírás sem más, mint az elbeszélő önmagáról és saját múltjáról kialakított képe, mely azonban az írás folyamata alatt is állandóan módosul, változik. A közvetítőrendszerek által hozzáférhető múltbéli én ugyanis mindvégig ki van szolgáltatva a jelen felőli állandó újra-/félreértésnek, ami miatt megfoghatatlanná és elbeszélhetetlenné válik a személyiség története.

Emlékezés és elbeszélés

Mindezek fényében válnak értelmezhetővé azok elbeszélői reflexiók is, melyek a visszaemlékezés és az alkotó folyamat összefüggéseit állítják az önelemzés középpontjába. A narrátor többször is hangsúlyozza, hogy írói munkásságának és ko-

¹² *Életem...*, 225.

¹³ *Életem...*, 225.

rábbi alkotásainak létrejöttében kiemelt szerepet játszott a prügyi élmények okozta fájdalom ihletadó ereje.¹⁴ Miközben e szenvedésekkel teli gyermekkori történetet igyekszik felidézni, kénytelen szembesülni saját lehetőségeinek korlátaival: a legfontosabbnak érzett prügyi fájdalmak elbeszélésére ugyanis képtelennek bizonyul, hiszen írás közben a harag, a kín eltűnésének tapasztalatával kénytelen szembesülni.¹⁵ Ily módon önéletírása egyfajta terápia is: saját bűneinek megvállása, illetve az őt ért sérelmek felidézése, majd elbeszélése a vétkeknek és a bántalmaknak az eltörlését is jelenti egyben: amiképpen egyébként az emlékek maguk is felidéznek, de egyben el is tüntetik azt, amire vonatkoznak.¹⁶ A megszülető önéletírás tehát miközben hozzásegíti alkotóját a fájdalmak feldolgozásához, egyben fel is számolja az írás lehetőségét: az önéletrajz létrejötte fosztja meg őt attól az inspiratív erőttől – vagyis a szenvedések átélése által biztosított ihlettől –, ami szükségeltetett az alkotó munkához. Így válik érthetővé a mű befejezése, melyben az elbeszélő azt sugallja, hogy életének regényét befejezve az írás lehetőségével csak korlátozottan kíván (vagy tud) élni: „Újraéltem egész életemet. S nem is kívánok többé magammal foglalkozni. (...) Írhatnám még a világ végéig, az életem végéig. Minek. Ennél többet nem mondhatok magamról. A többit a regényekben megírtam. Még szeretnék néhány vallomást a színpad zárt formájában egy pillanatban együtt lobogva fel embertestvérekkel. És aztán még egy kicsit heverni az őszi verőfényen. Akkor rávéshetem a márványnévjegyre: *Éltem*”¹⁷ (kiem. az eredetiben). Móricz önéletírása így az írás felszámolásának történeteként olvasható:

¹⁴ „Amit eddig írtam, mind csak azért kellett megírnom, hogy eljussak oda, hogy megírhassam a feledhetetlen szenvedések könyvét. (...) Én már akkor emberi mértéken felüli fájdalmak közt szenvedtem miatta [ti. az édesanyját ért bántalmak miatt – megjegyzés tőlem: B. N.] s azóta valósággal ápoltam ezeket a régi sebeket, hogy be ne gyógyuljanak, s mikor már életfilozófia érett ki bennem, még mindig úgy tartottam számon a múltat, hogy ezek a kínok és zúzott, vágott, mart sebek az én legnagyobb kincseim: ha én ezeket feltárom, meg fogják látni az emberek, az emberiség, hogy nem érdemes élni, nem érdemes emberek között élni, mert az ember szelídíthetetlen vadállat.” (*Életem...*, 241-242.)

¹⁵ „És most rettenve látom, hogy már nem tudok haragudni. Már megszűnt bennem a bőszerűség. (...) Most, itt írás közben is folyton az volt bennem, hogy Istváni fájdalomkert, de mi lesz, ha Prügyre érek? S most írás közben már tisztába jött bennem, hogy életem igazi jellemformáló kohója Istváni volt, s a tügyi élmények csak azért voltak olyan nagyok és szörnyűségesek, mert Istvándiban már kialakult bennem a visszafojtott gyűlölnitűdás, s ezt Tügyön már képes voltam gyakorolni. (...) S most azon vagyok megdöbbenve, hogy rányitottam az agyvelő érthetetlen kamarájában a legelső tügyi szekérre, a legelső tügyi emberre s mintha a nap kisütött volna az istváni sötétség után: hát lehet az, hogy nekem valami jó és kedves emlékem is van erről a faluról?” (*Életem...*, 242-243.)

¹⁶ Maga az elbeszélő is utal arra, hogy az események pusztá rekonstruálásának eredeti szándékától függetlenül írása menet közben az okokat feltáró önelemzéssé vált: „De nem akartam elmenni a helyszínre, nem akartam, hogy a mai érett fővel bíráljam el a mások szájában hiányosan megmaradt emlékeket: éppen azt akartam, hogy kibányászom magamból azt, ami benn van. Még analízist sem akartam, de ki nem kerülhettem valamennyire: az ember keres, kutat, egyszer csak feltörlődik a *miért* gátja s azon át kell mászni” (*Életem...*, 359. – kiem. az eredetiben).

¹⁷ *Életem...*, 372.

az emlékek felidézése hozzásegíti az elbeszélőt a múlt megértéséhez és a gyermekkoruk tulajdonított sérelmek feldolgozásához, másrészt azonban megakadályozza (vagy legalábbis jelentősen korlátozza) a vallomástevés lehetőségét (aminek nemcsak célja, hanem forrása is a régi bántalmak felelevenítése lenne). Az írás által történő megszólalás lehetőségének elvesztése így magának a vallomást tévő szubjektumnak a felszámolódásával jár együtt. Miközben tehát az elbeszélő múltjának megértése által megpróbálja megalkotni saját identitástörténetét, azzal szembesül, hogy épp ezáltal járult hozzá az önazonosságát biztosító megszólalás megsemmisítéséhez. Az önéletrajz által megidézett és elbeszélte én megalkotásának folyamata közben a felidéző én folyamatosan számolja fel önmagát: az én megteremtése csakis az én elvesztésével mehet végbe a szöveg világában. Ily módon pedig az *Életem regénye* magának az önéletírásnak a „kudarcaként” olvasható: nem elnagyolt, szerkezetében elhibázott alkotásként – ahogyan azt több elemző is gondolta korábban –, hanem éppen ellenkezőleg, olyan szöveggé, mely összetett poétikai-retorikai eljárásainak köszönhetően viszi színre a szubjektum nyelv által történő reprezentálhatóságának kételyeit.